

Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 131 с.

Олександр Гогун*

Згаданий збірник документів вийшов друком у Києві торік. Видання у кращий бік відрізняється від відповідних томів серії «Органи державної безпеки СРСР у Великій Вітчизняній війні», підготовлених ФСБ Російської Федерації. *По-перше*, укладачі київського збірника позначили всі купюри. *По-друге*, ніколи не видаляли найбільш цінні фрагменти документів. *По-третє*, поряд із джерелом, що наводиться, завжди стоїть посилання на фонд, опис, справу та аркуш, тобто кожен бажаючий може звіритися з оригіналом. *По-четверте*, у вказаному виданні кияни не публікували документів з інших архівів і не видавали це за свої власні знахідки та одиниці зберігання¹. *По-п'яте*, у вступній статті та примітках автор не знайшов грубих помилок, які в московській серії наявні у великій кількості². Інши-

* Гогун О. — кандидат історичних наук, докторант кафедри історії Східної Європи Університету ім. А. Гумбольдта (м. Берлін, ФРН).

¹ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упор. В. Даниленко, С. Кокін. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 8.

² Наведемо тільки два приклади. Так, у семирядковій біографії командира УПА Р. Шухевича допущено три неточності, адже відомо, що він командував повстанцями з листопада 1943 р. (написано — з 1945 р.), був убитий співробітниками МДБ у с. Білогорща поблизу Львова (зазначається — помер в еміграції), в ОУН був прихильником С. Бандери (вказано — А. Мельника), що, до речі, написано в тому ж таки томі двома

ми словами, робота виконана на гідному рівні. Принагідно зауважимо, що величезний обсяг видання — 1311 сторінок — доцільно було розподілити на два томи.

Укладачі київського збірника не ставили мету показати підготовку СРСР до агресії, але оскільки завдання приховати шило в мішку теж не було, документи сказали правду. Наведемо тільки частину цих свідчень епохи.

Як відомо, 19 серпня 1939 р. Й. Сталін прийняв рішення про початок Другої світової війни і підготовки СРСР до неї. Це означало конкретні вказівки по всьому апарату. Випадково або й ні, але до названої дати прив'язана директива заступника наркома внутрішніх справ УРСР А. Кобулова начальника обласних управлінь НКВС про поліпшення «оперативного обслуговування» авіазаводів³. Іншими словами, нагінка з приводу великої кількості аварій, які, нібито, були викликані діями «антирадянського підпілля» та «шкідників». Зрозуміло, що ніякого підпілля в СРСР на 1939 р. уже не було, але, за чекістською традицією, отримавши вказівку про посилення пильності, органи відреагували так, як звикли.

Крім того, луб'янського відомства торкнулась прихована мобілізація промисловості, переведення економіки країни на військові рейки, адже масу підприємств чекісти контролювали офіційно, а також через агентуру. Все це знайшло вираз у низці повідомлень про стан виконання поставлених завдань, де ці завдання описувалися.

сторінками вище (див.: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – Т. 1. – Кн. 1. – Москва, 1995. – С. 286). Другий казус комічний. Наводиться повідомлення наркома держбезпеки УРСР Савченка Хрущову про широкомасштабне співробітництво УПА з урядовими колами США, Канади й Великої Британії, створення в Канаді бандерівських «шкіл льотного і командного складу», міцні зв'язки ОУН із сербськими і чорногорськими повстанськими загонами, чеськими націоналістами. Очевидно, що зміст цього документа — вигадка, розгул фантазії співрозмовника якогось агента НКДБ, бездумно переправленого чекістами «нагору». Однак, із коментарів упорядників виходить, що ці свідчення достовірні (див.: Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: Сб. док. – Т. 4. – Кн. 2. – Москва, 2003. – Док. № 1636. – С. 425).

³ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 40–41.

Торпедний завод № 175 ім. Кірова у місті Великий Токмак Запорізької області:

«...19 серпня цього року від 5-го головного управління наркомату суднобудівної промисловості отримане мобзавдання»⁴.

Далі йде номенклатура смертоносних виробів. Завод № 308 у Харкові:

«У серпні цього року від наркомату боєприпасів отримане мобілізаційне завдання, відповідно до якого у другому півріччі цього року завод повинен виготовити 2,5 млн ручних гранат системи Д'якова РГД-33 зразка 1933 р. з деталями запалу до них такої ж кількості»⁵.

Маріупольський радіаторний завод:

«21 серпня цього року заводу спущене мобзавдання для щомісячного виготовлення наступної продукції» (далі йде перелік із восьми пунктів, останні два: «Деталі танка БТ-25 – 14692 шт., [деталі танка] БТ-7 – 4045 [штук]»⁶).

Капсульний завод у місті Шостка Сумської області:

«Завод № 53 до 1 серпня цього року вів підготовку до виконання мобілізаційного завдання за планом 1938 р. 22 серпня, а потім 13 вересня цього року наркоматом боєприпасів заводу було спущене нове мобілізаційне завдання на 2-ге півріччя 1939 р., що перевищувало минуле вдвічі»⁷.

Те ж місто, виробництво пороху:

⁴ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркомату суднобудівної промисловості», заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський М. Хрущову, 8 жовтня 1939 р. (див.: Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. – С. 777).

⁵ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркоматів боєприпасів», М. Горлинський М. Хрущову та ін., 4 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 766).

⁶ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів “Головтрактордеталі” наркомату середнього машинобудування», М. Горлинський М. Хрущову та ін., 7 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 769).

⁷ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркомату боєприпасів», М. Горлинський М. Хрущову та ін., 4 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 762).

«Завод № 9 у вересні 1939 р. отримав від наркомату боєприпасів мобілізаційне завдання виготовити у 2-му півріччі 17000 т бездимного пороху»⁸.

Київський судноремонтний завод «Ленінська кузня» 8 вересня 1939 р. отримав директиву наркомату суднобудування, в якій чітко позначалися пріоритети у ремонті кораблів:

«План по елементах пострілу є першочерговим завданням, невиконання якого означає невиконання всього промислового плану заводу»⁹.

Київський завод «Більшовик»:

«14.IX завод отримав вказівку перейти на виконання випуску снарядів за планом М[обілізаційний] П[лан]-1 із розрахунком випуску в 4-му кварталі 1939 р. 120000 корпусів снарядів, зберігши 40% випуску загальної хімічної апаратури»¹⁰.

Знову столиця України:

«Завод “Червоний екскаватор” з 16.IX перейшов на виконання спецзамовлень за М[обілізаційним] П[ланом]-1, маючи завдання до кінця року виготовити 92000 корпусів 122-мм снарядів зі сталістого чавуну й 69000 корпусів авіабомб»¹¹.

Костянтинівський завод «Автоскло № 25»:

«17 вересня цього року завод отримав мобілізаційне завдання, в якому визначено контрольні цифри і номенклатуру

⁸ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркомату боєприпасів», М. Горлинський М. Хрущову та ін., 4 жовтня 1939 р. (див.: Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 759).

⁹ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркомату суднобудівної промисловості», М. Горлинський М. Хрущову, 8 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 781).

¹⁰ Доповідна записка «Про зрив виконання мобплану на заводі “Більшовик”», М. Горлинський М. Хрущову, 31 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 806).

¹¹ Доповідна записка «Про стан виконання мобплану зі спецпродукції по заводу “Червоний екскаватор” у м. Києві», М. Горлинський М. Хрущову, 22 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 793).

продукції. Ця номенклатура передбачає випуск 104 позицій, в основному скло різних розмірів»¹² тощо.

У вересні 1939 р. заступник наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинський дав наказ начальникові Запорізького обласного управління НКВС Горбаню «перевірити і до 25 вересня доповісти спеціальною доповідною запискою про стан мобзапасів і готовність до виконання мобілізаційної програми» найважливіших військових заводів:

«У записці зазначити, яку номенклатуру продукції і [яку] її кількість випускає завод зараз, яку і скільки повинен виготовити в мобілізаційний період, як до нього підготовлений, скільки фактично він може випустити за мобноменклатурою [...]. Те ж саме зазначити щодо мобзапасів і робочої сили».

При цьому не забували про пошук «конкретного винуватця зриву підготовки заводу до виконання мобзавдання»¹³.

А до таких підключалось дедалі більше підприємств. Не залишився осторонь і завод № 60 у Ворошиловграді, який випускав біметалеві стрічки для гільз та куль, а також порох і капсули:

«Відповідно до вказівок наркомату озброєння завод із 1 жовтня цього [1939] року приступив до виконання мобілізаційної програми»¹⁴.

Чим ближче була дата нападу, тим більше уваги приділялося контролю над стратегічно важливими об'єктами ВПК. Цьому, зокрема, присвячувалася директива наркома держбезпеки УРСР начальникам УНКВС «про посилення оперативної роботи» на підприємствах оборонної промисловості, датована 23 березня 1941 р.:

«Деякі начальники УНКДБ УРСР, очевидно, не розуміють усієї серйозності завдань, що стоять перед органами

державної безпеки у справі забезпечення чіткої агентурно-оперативної роботи з обслуговування оборонних та інших важливих підприємств і транспорту. Такий стан у подальшому вважаю нетерпимим.

ПРОПОНУЮ:

Усю роботу з агентурно-оперативного обслуговування оборонних і найважливіших заводів промисловості й транспорту вести у відповідності з наказом НКДБ СРСР № 0015 від 5 березня 1941 р. з виявлення на цих об'єктах шпигунських, диверсійно-шкідницьких, терористичних організацій, груп та елементів, а також інших к[онтр]р[еволюційних] формувань.

Усі оперативні обліки з оборонних, промислових і транспортних об'єктів зосередити у знову організованих у КРВ УНКДБ промислово-транспортних відділеннях [...]. Систематично інформувати 2-е управління НКДБ УРСР з усіх оперативних обліків і про хід їх розробки»¹⁵.

Конкретних винуватців пропонувалося притягувати до кримінальної відповідальності.

Відповідальність не оминула і сам апарат НКВС УРСР. Зокрема, незадоволення виконуючого обов'язки наркома внутрішніх справ республіки М. Горлинського викликали зволікання у «розробці оперативно-чекістських заходів на період воєнного часу і ведення мобілізаційного діловодства». Це відобразилося в наказі № 3 від 4 січня 1940 р., де наводилася ціла низка прорахунків, виявлених у кількох районах України:

«Вищенаведені факти свідчать про те, що начальники управлінь НКВС указаних областей не приділяють належної уваги такому важливому питанню, як забезпечення мобілізаційної готовності наших органів на воєнний час».

Давалась і низка конкретних указівок для виправлення помилок, зокрема:

«Усім начальникам УНКВС особисто, нікому не передо-ручаючи, перевірити стан моб[ілізаційної] роботи у відділах УНКВС відповідно до наказів НКВС СРСР №№ 001122, 001143 та 00559, про результати перевірки та вжиті заходи доповісти особистими доповідями й записками до 23/І 1940 р.»¹⁶

¹⁵ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 162.

¹⁶ Там само. – С. 92.

¹² Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркомату озброєнь», М. Горлинський М. Хрущову та ін., 4 жовтня 1939 р. (див.: Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 758).

¹³ Там само. – С. 60.

¹⁴ Доповідна записка «Про стан мобілізаційної готовності заводів наркомату озброєнь», М. Горлинський М. Хрущову та ін., 4 жовтня 1939 р. (див.: Там само. – С. 756).

Те, що країна вже фактично жила в режимі воєнного часу, демонстрував наказ наркомату внутрішніх справ УРСР, що з'явився у середині січня 1940 р., про заборону переведення на іншу «роботу» оперативного складу, який обслуговував оборонні заводи¹⁷. Переміщення «особистів», які несли службу в «поштових скриньках», дозволялося лише з санкції 2-го відділу економічного управління НКВС УРСР.

Частину документів збірника становлять матеріали, що стосуються «співпраці» НКВС і армії, або, принаймні, контролю першого над другою.

Присутній і «зворотний зв'язок». Зіткнувшись із поганою підготовкою «передпілля» майбутнього театру воєнних дій у 1939 р., командування КОВО завалило наркомат оборони, а також господарчі й партійні інстанції заявками на залізничне будівництво та поліпшення інфраструктури. Коли ж, на думку військових, розпочатих заходів було явно недостатньо, керівництво КОВО звернулося через своїх особистів до очільника НКВС УРСР І. Серова з проханням поставити всі порушені питання на порядку денний «у відповідних наркоматах та управліннях».

Цитуємо документ із першого рядка:

«Театр воєнних дій у західному напрямі до теперішнього моменту підготовлений украй незадовільно, що може призвести на випадок серйозної війни до великих людських жертв і ускладнить виконання операцій. 1. У залізничному плані.

Загальна пропускна здатність усіх залізниць західніше від колишнього кордону близько 90 поїздів за добу [...]. Така пропускна здатність залізниць абсолютно не забезпечить ведення операцій у західному напрямі, що підтверджується розрахунками, зимовими перевозками і неодноразово проведеними оперативними іграми [...].

Найбільш вузькими місцями у залізничній мережі КОВО є:

А) Смуга вздовж колишнього кордону з Польщею. Залізнична мережа у цій смузі будувалась здебільшого до дій оборонного характеру...

Б) Наступним вузьким місцем є смуга західніше лінії Сарни, Рівне, Здолбунів, Тарнопіль (тобто, безпосередньо перед кордоном із Німеччиною — *О. Г.*)».

¹⁷ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 92–93.

Далі пропонувалося вжити заходи з виправлення ситуації:

«За умови розвитку пропускної здатності до 180 пар поїздів ми зможемо підвезти 2–2 з половиною дивізії за добу, а при розвитку пропускної здатності до 252 пар поїздів зможемо підвезти 3–3 з половиною дивізії за добу. Це необхідно ще й тому, що зосередження військ потрібно буде проводити в мінімально короткий термін і раніше за противника. Тоді ми відразу виграємо у часі й добиваємося переваги над противником, що є однією із важливих умов виграшу операції»¹⁸.

Однак далеко не завжди «співпраця» НКВС і РСЧА була «взаємовигідною» з погляду рядових співробітників обох силових структур. Буденність представляла собою стеження за армією, яка в 1939–1941 рр. стрімко розросталася.

На момент завершення радянсько-фінляндської війни 12 березня 1940 р. нарком внутрішніх справ УРСР І. Серов видав директиву про поліпшення перевірки командирів, які поверталися до лав армії:

«В даний час військовими радами округів проводиться робота з відновлення в кадрах РСЧА великої кількості командного і керівного складу запасу».

Оскільки завданням чекістів було не допустити проникнення в армію нелояльних командирів, то начальникам УНКВС областей республіки пропонувалося вжити низку відповідних заходів. Однак «благі наміри» обернулися суперечливими настановами щодо їх реалізації:

«[...] 5. До вирішення питання про можливість допуску до РСЧА кожного командира або політпрацівника підходити суворо індивідуально. Наявні компрометуючі матеріали ретельно перевіряти, і тільки при їх підтвердженні вирішувати питання того або іншого командира. 6. Запити військкоматів про можливість зарахування до кадрів РСЧА командного складу запасу виконувати у триденний термін»¹⁹.

¹⁸ Доповідна записка «Про підготовку театру воєнних дій», начальник особливого відділу НКВС КОВО Михеев наркому внутрішніх справ УРСР І. Серову, 11 травня 1940 р. (див.: Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 865–867).

¹⁹ Там само. – С. 110.

Про те, що все це діловодство було частиною загального плану, свідчить указівка заступника наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова начальникам УНКВС. Неабияк важливо, що складено цей документ 1 серпня 1940 р., тобто вже після завершення всіх «визвольних походів»:

«На виконання директиви НКВС СРСР № ВД/21 від 17 січня 1940 року —
ПРОПОНУЮ:

Негайно представити до 2 відділу УДБ НКВС УРСР оперативні матеріали про результати агентурної роботи з обслуговування проведених райвійськкоматами заходів із готовності на военний період.

Надалі з цього питання представляйте доповідні записки у 2 відділ УДБ НКВС УРСР не пізніше 5-го числа по закінченні кожного кварталу, без нагадувань»²⁰.

За тиждень вийшло нове розпорядження заступника наркома внутрішніх справ УРСР М. Горлинського начальникам УНКВС про посилення «агентурно-оперативного обслуговування» комначскаду запасу армії:

«Надалі про результати агентурно-оперативної роботи представляйте доповідні записки у 2 відділ УДБ НКВС УРСР до 15 числа кожного місяця»²¹.

Отже, командирів запасу планували незабаром використати.

У колишньому архіві КДБ УРСР збереглася й армійська документація. Зокрема, наводиться довідка розвідувального відділу штабу Київського особливого військового округу про збройні сили Німеччини станом на 1 грудня 1940 р. Адресат не зазначений, автор — начальник розвідвідділу штабу КОВО полковник Бондарьов, за начальника 3-го відділення РВ штабу КОВО майора Лаврещука підписалася інша особа, підпис якої не вдалося розшифрувати. Документ великий, містить аналіз стратегічного становища Німеччини, інформацію про її військову промисловість, а також збройні сили, у тому числі частини та з'єднання, що дислокувались «у смузі КОВО», тобто у Південно-Східній Польщі. Цінність матеріалу в тому, що саме з території КОВО планувалося

²⁰ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 131.

²¹ Там само. – С. 137.

завдати головного удару по вермахту, тут, у «львівському балконі» зосереджувались основні радянські танкові з'єднання.

Пункт 6-й довідки має назву «Інженерна підготовка театру»:

«Оборонні роботи у прикордонній смузі німці провадять безперервно з весни 1940 р. з неоднаковою інтенсивністю в різних районах. У 1940 р. найбільш інтенсивно велися роботи на краківському напрямі й менш інтенсивно на люблінському напрямі»²².

Із приводу другого напрямку останнє слово розвідників говорило саме за себе:

«ВИСНОВОК: На люблінському напрямі німці створюють три оборонних рубежі по річці Західний Буг, річці Вепш і по річці Вісла. Перший і другий рубежі не є скільки-небудь серйозною перепорою для наступаючих військ. Річка Вісла становить серйозну перепору як водна перешкода, але зі слабким розвитком оборонних споруд»²³.

Краківський напрям непокоїв армійських спеціалістів:

«ВИСНОВОК: Оборонним роботам на краківському напрямі німці приділять найбільше уваги. Створюється, очевидно, три оборонних рубежі. Найбільш підготовленим є рубіж по річці Сан, який може стати серйозною перешкодою для наступаючих зі сходу військ»²⁴.

Невелика деталь у присвяченому дорожньому будівництву на території окупованої Польщі 7-му пункті довідки вказує напрям мислення «робітничо-селянській» армії:

«Основна маса робіт із будівництва доріг ведеться східніше річки Вісли, у прикордонній смузі. Триває ремонт і поліпшення як доріг, що ведуть до фронту, так і рокадних»²⁵.

Радянсько-німецький кордон на кінець 1940 р. в головах червонопрапорних командирів уже перетворився на вогневий рубіж.

У пункті 8-му («Стислий опис операційних напрямів південної частини Генерал-губернаторства») йшлося:

²² Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 458.

²³ Там само. – С. 460.

²⁴ Там само. – С. 461.

²⁵ Там само. – С. 462.

«Виходячи з характеру місцевості, накреслення залізничної мережі й оперативних задумів, даний театр можна розподілити на три операційні напрями: 1. люблін–варшавський, 2. люблін–петроковський і 3. краківський»²⁶.

Після опису географічних умов майбутнього можливого першого операційного напрямку робився висновок:

«Характер місцевості і накреслення дорожньої мережі сприяють діям крупних військових мас у північно-західному напрямі (східніше р. Вісла). Оперативна щільність — 8–10 км на дивізію»²⁷.

Другий операційний напрям також був визнаний придатним для завдання глибокого удару:

«Південна межа напрямку — по умовній лінії Лежайськ — Мелець — Мехов. Глибина напрямку 320–340 км, протяжність фронту по держкордону від Влодава до р. Сан 260 км, ширина по р. Вісла й р. Сан 200 км [...] **ВИСНОВОК:** Місцевість і наявність дорожньої мережі допускають дії крупних військових мас. Оперативна щільність 8–10 км на дивізію. Основний оборонний рубіж німців р. Вісла вимагатиме для подолання самостійної операції»²⁸ — фронтової.

Очевидно, що відповідальність за рішення про те, де ж наступати, аналітики розвідупра все ж вирішили покласти на співробітників оперативних відділів штабів, оскільки й краківський напрям, незважаючи на наявність оборонних споруд противника, усе ж підходив для переможного маршу:

«Північний кордон — умовна лінія Лежайськ–Мелець–Мехов–кордон зі Словаччиною. Глибина напрямку — 230–260 км. Протяжність фронту по держкордону до 200 км, умовна ширина 90–100 км [...] **ВИСНОВОК:** Характер місцевості і дорожня мережа сприяють розвитку дій крупних військових мас у західному напрямі. Оперативна щільність 8–12 км на дивізію. Основний оборонний рубіж німці створюють, очевидно, по р. Віслок і р. Віслока»²⁹.

²⁶ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 468.

²⁷ Там само. – С. 469.

²⁸ Там само. – С. 471.

²⁹ Там само. – С. 472.

Збройні сили Угорщини та географічні умови цієї країни було описано в додатку до вказаної записки, наприкінці якої підбивався підсумок:

«Незважаючи на те, що Угорщина приділяє достатньо багато уваги питанням інженерного обладнання кордону з СРСР, усе ж воно до цього часу залишається слабо розвинутим. Але враховуючи гірський характер місцевості, який представляє великі труднощі для дій військ, збудовані угорцями інженерні укріплення можуть стати серйозною перешкодою для військ»³⁰.

Твердження виявилось пророчим — у 1944 р. радянська армія впродовж півріччя безуспішно намагалася пробитися через Карпати, угорські війська відступили тільки в результаті наступу супротивника на інших оперативних напрямках.

Паралельно з армією шпигунство на суміжній території вів і НКВС. Як відомо, це відомство в більшій мірі, ніж військове, відстежувало політичну ситуацію в інших країнах. Однак завдання, котрі ставилися перед чекістською зарубіжною агентурою, спрямовувалися не на вивчення можливих напрямів ударів вермахту, і не на визначення термінів агресії Німеччини.

Штаб прикордонних військ НКВС УРСР регулярно готував донесення про те, що відбувається на протилежному боці кордону. До типових документів належить складений 21 квітня 1941 р. «Меморандум № 2 про військові заходи в прикордонній смузі Німеччини й Угорщини» за період з 10 по 20 квітня:

«На території Генерал-губернаторства провадиться набір робочих рук і відправка їх до Німеччини. Населення переходить через небажання їхати на роботи. Політичне невдоволення серед населення до німців росте — особливо серед польського населення. Має місце еміграційний настрій молоді. Населення чекає якнайшвидшого приходу Червоної армії.

Питання, що підлягають розвідуванню:

Необхідно продовжити розвідку районів зосередження і пунктів дислокації штабів.

Райони аеродромів, посадочних майданчиків.

³⁰ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 473.

Політичних настроїв і політико-економічного стану прикордонної суміжної сторони»³¹.

В аналогічному меморандумі № 3 від 26 квітня до переліку завдань додалася вимога виявляти місця розташування ДОТів і складів³².

Прихована тотальна мобілізація в тій чи іншій мірі зачепила все населення країни, відтак почалася фіксація відповідних «антирадянських розмов». Про це свідчить, зокрема, доповідна записка начальника особливого відділу НКВС КОВО Якунчикова наркомун внутрішніх справ УРСР І. Серову «Про настрої військовополонених у зв'язку із законвоюванням» (тобто посиленням режиму утримування) від 3 січня 1941 р. На території України військовополонених, апріорі нелояльних системі людей, використовували на будівництві доріг:

«Військовополонений Сурмай поширює провокаційні чутки про підготовку СРСР до війни з Німеччиною, що в СРСР, нібито, оголошена загальна мобілізація, риються окопи і т.д. «Совети думають іти на Варшаву», — заявляє Сурмай.

Провокаційні чутки про близьку війну Німеччини з СРСР поширює вільнонайманий десантник Куран.

Під враженням розмов із Кураном військовополонений Томчин сказав йому: «Хотів би зустрітися з тобою в бою: ти в рядах червоної армії, а я польсько-німецької, що б ти зі мною зробив?»

Присутній при цій розмові військовополонений Маліст заявив: «Куран повернув би свій кулемет і стріляв би по червоних військах».

Куран підтримав Маліста, додавши: «Не я один учинив би так, але й решта жителів західних областей, призваних зараз до Червоної армії»³³.

Завершимо огляд цитатою з документа, який укладачі збірника вмістили в самий його кінець. Коментарів цей матеріал не потребує, яскраво показуючи як дух війни, що витала, так і психологію співробітників «органів». Це спеціальне повідомлення заступника начальника 4-го відділу НКДБ УРСР лейтенанта держбезпеки Суригіна наркомун Мешику:

«20 червня 1941 р. при обробці вихідної міжнародної кореспонденції 4-м відділом НКДБ УРСР виявлено документ, що слідував зі Станіславської області, Печеніжинський район с. Пересів від Хмари Василя до Німеччини, м. Кристіанополь, Горбишевського району Люблінського воєводства, Семенюку Михайлу».

Далі переказується зміст листа, нарікання на життя у СРСР і прокльони на адресу радянської влади. Закінчується послання тривожними питаннями:

«Ходять чутки, що вони (совети — *О. Г.*) хочуть іти на Варшаву, а, можливо, і далі. Концентруються під кордоном, усім говори, але не давай читати, я ж не знаю ваших обставин. Пиши щодо весни. Так чи ні, напиши: буде війна з ними цього року; розіб'ють, як чути. Чи може бути війна в Африці і тут, або коли там закінчиться. Адреса та ж сама. Нікому не говори, що мені пишеш».

Документ разом із копією даного спецповідомлення був направлений начальникові 3-го управління НКДБ УРСР для «оперативного використання»³⁴.

Подібні послання в першій половині 1941 р. чекісти УРСР перехоплювали пачками. Але це повідомлення НКДБ примітне однією маленькою подробицею — воно датоване 23 червня 1941 р.

³¹ За начальника прикордонних військ НКВС УРСР документ підписав начальник штабу прикордонних військ НКВС УРСР полковник Рогатін (див.: Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 573).

³² На документі два підписи — начальника прикордонних військ НКВС УРСР генерал-майора Хоменка, а також начальника штабу ПВ НКВС УРСР Рогатіна (див.: Там само. – С. 578).

³³ Там само. – С. 1179.

³⁴ Радянські органи держ. безпеки у 1939 – червні 1941 р. ... – С. 1213.